

Стопански
факултет

Социално- икономически анализи

Книга 1/2016 (9)

Цветан Илиев

ПРОМЕНИ В ПРОИЗВОДСТВЕНАТА СИСТЕМА И ОСНОВНИ ОБЩЕСТВЕНИ ИНСТИТУЦИИ В УСЛОВИЯТА НА ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО

CHANGES IN PRODUCTION SYSTEM AND MAIN PUBLIC INSTITUTIONS IN TERMS OF KNOWLEDGE ECONOMY

Abstract: The aim of this study is to derive and analyze the important changes in the production system and the main public institutions predetermined by the characteristics of knowledge economy. Being aware of the immensity of the knowledge economy research field, the current study does not purport to cover all its details. The emphasis is placed on the fundamental development factors having caused the changes in the speed of processes and spatial relations on the basis of new technological achievements at the macro level.

Keywords: production system, public institutions, knowledge economy

Въведение

Обществено-икономическата действителност днес може да се определи като уникална. Основание за това са всички явления и процеси, които съпътстват развитието на човешката цивилизация днес. Уникална е скоростта, с която познати на човека явления от предходни периоди се проявяват сега. Това предизвиква съществени промени в пространствено – времевата картина на съвременното обществено – икономическо развитие.

На промяна са подложени онези основополагащи фактори на икономиката, които предопределят взаимоотношенията между стопанските субекти в процесите на производство, размяна, разпределение и потребление. В аграрната епоха обществено-икономическото развитие е резултат от използването на земята и нейното комбиниране с труда. За индустриалното общество фундаментално значение има капиталът и неговото функционално обвързване с работната сила.

Новите условия показват, че земята и капиталовата обезпеченост на производството не са достатъчни за растеж на общественото богатство. Съвременното производство се характеризира със значителен технологичен заряд, който не се дължи само на капитала. Превръщането на капитала от „собственост” във „функция” предполага наличието на знания и умения.

Знанието е фундаментът на днешното производство. То предизвиква промени в институционалните устои на обществото и стопанската система като семейство, училище, правораздавателни институции, бизнес организации и държава.

1. Особенности и детерминанти на икономиката на знанието

Ориентирането на икономическо развитие към всестранно проникване на знанието в стопанските процеси, може да се определи като предизвикателство към индустриалното общество и неговите производствени принципи. Белезите на промяната според нас биха могли да се очертаят в следните направления:

➤ *добавяне към традиционните за индустриалната епоха производствени фактори – земя, труд и капитал, на знанието;*

- *преход от масово индустриално производство към демасовизиране на производството, пазарите и обществото;*
- *преминаване от вертикално разположени обществени и икономически структури към хоризонтални мрежи;*
- *трансформиране на производството от продукти с материални носители към такива, които лесно могат да се дигитализират и мултиплицират технологично, предизвикващи структурни промени както в националното, така и в световното стопанство.*

Посочените промени не изчерпват дългата поредица от трансформации, а само набелязват насоките, в които биха могли да се осмислят. Разпространението на промените не протича равномерно на глобално равнище и единствено в производствената сфера.

В институционално отношение също са налице изменения. Старите институции стават нефункционални при новите условия. Променят се семейството, политическите структури и обществената култура. Всяка нова обществено-икономическа система се нуждае от съответните културни предпоставки, които да направят възможно развитието ѝ.

От историческа гледна точка първите наченки на интелектуализация на производството биха могли да се забележат през 50-те години на ХХ век. Това е времето, когато в структурата на икономиките на развитите страни се забелязва промяна в посока към увеличаване на заетостта в сферата на услугите за сметка на намаляване на тази в индустриалното и селскостопанското производство. Тази промяна смятаме, че е началният пункт на прехода от индустриален тип производство, основан на труда в поточната линия, към икономика на умствения потенциал.

Тогава за първи път изследователите започват да използват термина „нова икономика“. Белег на новото е преминаването на компютъра, макар и в неговата твърде обемна и несъвършена от функционална гледна точка форма, от дейностите в държавната администрация към бизнеса. Показателно в това отношение е изследването на Ф. Мачлъп от 1962 г., което установява, че през 50-те години производството на знание в САЩ расте по-бързо от БВП на страната.¹

Събитието, което бихме могли да определим като катализатор на наукоемкото производство в световен мащаб, е изстрелването на първия изкуствен спътник през 1957 г. То поставя началото на ерата на космическите изследвания и съревнованието между водещите в това отношение страни – САЩ и бившият Съветски съюз. В научната сфера развитие получават теорията на системите, софтуерното програмиране² и управлението на проекти. Това поставя началото на един сериозен поток от знание, вливащ се в производството.

Промяната на производствените устои налага релевантна по качество работна сила, тъй като новите технологии разчитат не толкова на физическата сила, присъща на аграрната и индустриалната епоха, а на креативното мислене и знанието. Освен това новата икономика наложи промяна и в разбирането за работно място. Ако индустриалното производство се асоциира с работни места, подредени в поточни линии в цехове и предприятия, новите условия отхвърлят тази необходимост. Установява се модел на работа в домашни условия, без да се прекъсва производственият процес във фирмата, в която е ангажиран работникът.

Нещо повече, взаимоотношенията работодател – работник също се променят. При индустриалния начин на производството е налице ясно регламентирано взаимодействие. Икономиката на знанието предоставя възможност за неперсонифициране на двете страни, както и поемане на ангажименти към няколко работодателя едновременно. Според Р. Рийч новите условия променят съдържанието на понятието „служител“. Бизнес единиците се оценяват по качеството на достъпната им информация и технология и според възможностите за тяхното най-печелившо използване.³

¹ Вж. **Мачлъп, Ф.** Производството и разпространението на знание в САЩ, 1962 г. Цитирано по: *Бакърджиева, М.* Информационното общество – една нова парадигма. – Социологически проблеми, 1994, № 2, с. 102 – 111.

² Едно от откритията, които и днес се възприемат от всички като революционни, е разработената от военната индустрия на САЩ система за комуникация АРПАНЕТ, предшественик на съвременния Интернет. Тя променя в дълбочина представите на обикновените хора и бизнеса за взаимоотношенията в социалната и икономическата област.

³ Вж. **Рийч, Р.** Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на ХХI век). С.: Унив. изд. Св. Кл. Охридски, 1992, с. 151 – 159.

Промените в икономическата сфера, повлияни от разгръщане процеса на интелектуално детерминирано производство, предизвикват изменения в научната област. Разрушават се научните граници, придавайки интердисциплинарен характер на изследванията и формираните в резултат от това потоци от нови знания. От средата на миналия век до днес са направени научни открития в такива области като проводящите полимери, композитните материали, енергията, медицината, микрофлуидите, клонирането, високо молекулярната химия, оптиката, нанотехнологиите и др. Сериозен напредък е постигнат в сферата на технологиите, що се отнася до инструментариума, с който днес разполагат изследователите.

Научният напредък и диференциацията на изследователското поле предизвикват, от своя страна, промени в производствения комплекс. От машини за производството на продукти се преминава към машини за производството на повече машини.

Нещо подобно, можем да кажем, че се случва и с производството на средства за формиране на нови знания. Това, според нас, е най-важната форма на капитал за страните днес. Компютрите, софтуерът и Интернет дават на учените в новата епоха достъп до средства, улесняващи съвременните комуникации, обмен и сътрудничество. Елемент на новото е установилата се днес естествена практика в науката и бизнеса за изграждане на интернационални и мултинационални работни екипи. Това прави генерирането на идеи по-ефективен процес и дава възможност за прилагане на различни методи и инструменти, въпреки времевите и пространствени различия между участниците. В резултат можем да прогнозираме, че **в бъдеще хората ще създават по-мощни средства за генериране на знание**. Този процес обаче не спира дотук. Неговото следващо развитие е в производството на нови средства чрез полученото знание.

Комбинацията от повече работещи на научното поприще, от по-високо развити технологии, от нови възможности за комуникация при все по-разрастваща се база на знанието променя границите и на науката като цяло. Актуални са задълбочаващите се изследвания в области като медицината и изчерпаемите енергийни ресурси.

В епохата на индустриалното производство изследванията са присъщи само на научните работници. Днес все по-голям дял от тях се извършват на равнище бизнес организация. Този процес намира най-сериозно проявление при големите корпорации. В резултат съвременните научни разработки предлагат нови открития, изправящи хората пред редица морални проблеми. Пример в тази посока е широко дискутираният на глобално равнище, а и в България, проблем с клонирането на организми.

Въпреки споровете относно влиянието на научните открития върху развитието на обществено-икономическите процеси в световен план, трябва да подчертаем, че **посоката на движение на знанието е само напред**. Границите на процеса, както и открития, които ще се превърнат в практически и доходоносни продукти и услуги, остават неясни. Ясно е, че откритията имат сериозен ефект за общественото развитие. В случай, че новите технологии се прибавят към капиталовия фактор, те се превръщат в сериозен ускорител на развитието. Ето защо пробивите в науката и в технологиите не бива да се разглеждат като изолирани един от друг процеси. Сумарните ползи за обществото са големи, когато откритията се комбинират и допълват.

Разработването на средствата за генериране на нови знания е стъпаловиден процес. Всеки етап се основава на постигнатото в предходния и е предпоставка за реализацията на следващия. Това създава съответните условия за развитие на производството и повишаване на общественото благосъстояние. По думите на Р. Рийч богатството в съвременния свят се изразява в натрупването на възможности за производство и технологичен напредък.⁴

На тази основа можем да подчертаем, че трансформирането на ролите и границите води до преобразуване на инфраструктурата на знанието. Този процес протича не само в развитите страни, но и сред развиващите се, придавайки известна доза условност на глобалното разграничение на страните, по отношение на производство и доходи, на лидери и догонващи. Съвременното развитие на страни като Китай, Индия, Ирландия и др. е потвърждение на казаното. Ето защо, смятаме, че **е необходимо да се определят детерминантите, които разместват както глобалните пластове на световната икономическа карта, така и организационните процеси в бизнес единиците**.

Сравнявайки икономическата система с човешкия организъм, можем да кажем, че както в организма протичат процеси, зад които стоят съответните причини и предпоставки, така и в стопанската

⁴ Вж. Рийч, Р. Трудът на нациите..., с. 198 – 199.

система съществуват детерминанти, предопределящи динамиката на всичко онова, което наблюдаваме в света около нас.

Еволюцията на човека от обикновен организъм до личност е свързана с наличието на определени биологични и обществени предпоставки. Сред биологичните основна роля имат сънят, храната, хигиената и здравните грижи. От обществена гледна точка, значение имат семейството, приятелите, образователната система, възможностите за комуникиране, пространството⁵ и държавните институции.

По отношение на стопанската система със значението на базови предпоставки са количеството и качеството на разполагаемите ресурси (земя, труд и капитал). С ролята на надграждащи можем да посочим: нормативната уредба, институционалната среда, установената корпоративна култура, технологична обезпеченост на производствения комплекс и др. Степента на синхронизиране на базови и надграждащи фактори на икономическото развитие предопределя позициите на дадена страна в глобалното стопанско пространство.

В аграрната епоха основен фактор е земята. Богатството е функционално зависимо от количеството на обработваемия поземлен фонд и от съчетаването му със съответното количество и качество трудови ресурси. За индустриалната икономика основно значение има капиталовата въоръженост на производството. Новите икономически реалности изместват фокуса към надграждащите предпоставки за развитие. Нещо повече, на настоящия етап лидерските позиции се държат не от страни, богати на материални ресурси, а от такива, които успяват да интелектуализират производствената си система. Това ни дава основание да посочим като детерминанти на развитието на икономиката на знанието – **времето, пространството** и **самото знание**, като неизчерпаем ресурс и като намиращо израз в своя носител човека.

Тези фактори са подложени на сериозни исторически метаморфози. Вземайки за пример труда, трябва да подчертаем, че докато трудът на селскостопанските труженици не се заменя с фабричен е било невъзможно да се говори за заетост в съвременния смисъл на понятието⁶. Подобно на парната машина и на други индустриални изобретения, трудовата заетост и работата на надница придобиват широко разпространение едва през последните двеста години.

На по-късен етап трудът се преобразува от дейност на открито в работа при затворени пространства и строго регламентирани времеви интервали. Ако в аграрната епоха работното време се е определяло от изгрева и залеза на слънцето, в ерата на индустриалното производство е налице средство, измерващо времето – часовникът.⁷

В условията на икономиката на знанието значителна част от хората извършват трудова дейност срещу договорно установено във времето възнаграждение, но във все по-малка степен се говори за пространствено разположени работни места. Това променя трудовите отношения и налага адаптиране на трудовото законодателство към специфичните условия на търсене и предлагане на пазара на работна сила. В този смисъл, трябва да подчертаем, че факторът труд днес е подложен на фундаментална промяна.

От своя страна, разделението на труда, което А. Смит определя като най-големия напредък на производителните сили⁸, също е подложено на сериозни трансформации. Колкото по-специализирани стават задачите, толкова по-трудно и по-скъпо става тяхното интегриране в пространствено-времеви ограничен процес. В действителност разходите за интеграция могат да превишат стойността на свръх специализацията. Тесните специалисти се приемат за добри в усъвършенстването на продуктите и процесите, докато иновациите са преди всичко продукт на временно създадени екипи от хора. Тези екипи обикновено изпълняват задачи отвъд установените в индустриалното производство пространствени и времеви работни граници.

Съвременната икономическа система изисква цялостно преобразуване на начина, по който се организират временни екипи, със съответните умения и опит, за все по-краткотрайни икономически цели.

⁵ Под „пространство“ разбираме жилището, квартала, региона и националните граници.

⁶ Съвременното значение на заетостта се изразява във формално извършен труд срещу договорно заплащане. В периода на аграрните стопански отношения една значителна част от човечеството е ангажирана в осигуряване на препитанието си, а не толкова в доходоносно прилагане на труд срещу заплащане.

⁷ В българските традиции също можем да открием характерен за аграрната епоха работен календар – от Гергьовден до Димитровден.

⁸ Вж. Смит, А. Богатството на народите. С.: ИК „Рата“, 2006, с. 11 – 18.

2. Институционални промени в икономиката на знанието

От средата на 2007 г. световната икономика навлезе в спадащата фаза на Кондратиевия цикъл, установявайки се в състояние на финансово-икономическа криза. По своя размах тя се превърна в явление с глобални последици за производството и потреблението. Няма страна в света, която да остана незасегната от нейните последици. В този смисъл, българската икономика също изпадна в състояние на рецесия, характеризиращо се с ограничаване на потреблението, спад на производството и растяща безработица. Това ни дава основание да подчертаем, че както страните с лидерски позиции, така и развиващите се държави са в това състояние. Последните са най-сериозно засегнати, що се отнася до липсата на адекватни ендегенни предпоставки за възстановяване и стабилизиране. Независимо от позицията на страната в посочената последователност, предизвикателствата на кризата са идентични. Важно е обаче с каква скорост и с какви средства ще се реагира за смекчаване на негативните последици. В този ред на мисли можем да кажем, че настоящата система – икономиката на знанието, е изправена пред редица предизвикателства.

Според някои анализатори, настоящата криза е резултат от т.нар. „ефект на десинхронизация“.⁹ Той показва необходимостта от синхронизиране развитието на всички субекти на съвременното общество – бизнес, семейство, държавни институции и др. Настоящият ход на стопанските процеси предполага и адекватно развитие на обществото с присъщите му институции. За да ускори своя икономически напредък, всяка страна се нуждае от институции, които да гарантират и мултиплицират този процес.

Историята на човешката цивилизация ни дава доказателства за това, че степента на развитие на институциите обикновено изостава от динамиката на стопанските процеси. Например феодалните обществени порядки, въплътени в институциите, са възпрепятствали разпространението на индустриалните отношения. В по-ново време бюрократичните механизми от индустриалната епоха забавят движението към по-съвременна, основана на знанието икономика. Това показва, че обществените институции не са в необходимия синхрон с настъпващите промени. Пример за това е функционирането преди, а и по време на кризата, на американската „Комисия за ценни книжа и борси“¹⁰, на МВФ и Световната банка в последните години¹¹, на европейските финансови институции¹² и др.

Опитите за промяна на дадена институция от индустриалната епоха, в която и да е страна по света, предизвикват съпротива от пряко обвързани с нея лица. Съпротивата, според нас, е причина за неравномерните темпове на разпространение на промените. Това, от своя страна, затруднява развитието на икономиката на знанието. Не можем да отречем, че тези институции са работели добре, обслужвайки индустриалните отношения. Днешните потребности са различни, взаимоотношенията между стопанските субекти са променени, което налага модернизирането и адаптирането им към съвременните скорост и условия на социално-икономическо развитие.

Необходимостта от модернизиране и синхронизиране на обществените институции и стопанското развитие намира израз в идеята всички структури да функционират по „тейлърстки“.¹³

Както икономиката, така и обществото като цяло можем да определим като отворени за развитие системи, податливи на непрекъснати колебания – от спад и нестабилност към устойчивост и растеж. Стабилността и синхронизацията създават предвидима среда, в която социалните групи и стопанските организации функционират нормално. Нестабилността и неадекватността на времето правят така, че всичко случващо се в обществото и икономиката ще бъде плод на случайността. Ето защо, съвременното общество както в развитите, така и в развиващите се страни, се нуждае от институции, които да бъдат адекватни на потребностите на новите условия.

⁹ Вж. **Оте, М.** Кризата идва. Новата световна икономическа криза и как да се подготвите за нея. С.: ЕАСТРА, 2008, с. 19 – 51.

¹⁰ Вж. **Оте, М.** Цит. съч., с. 106 – 123.

¹¹ Вж. **Сакс, Дж.** Краят на бедността. С.: Кръгозор, 2005, с. 71 – 97, 165 – 183, 255 – 260.

¹² Вж. **Person, M., St. Booth, S. Gaskell.** Out of Control? Measuring a decade of EU regulation. “Open Europe”, February 2009, London, p. 43 – 53 и **Оте, М.** Цит. съч., с. 177 – 190.

¹³ Под „тейлъризъм“ в изследователските среди се разбира система за научно управление на бизнес единиците, разработена от Ф. У. Тейлър (1856 – 1915), инженер от Филадельфия, която води до интензифициране използването на работната сила. В своето произведение „Принципи на научното управление. Наръчник за увеличаване ефикасността на работниците“ той предлага методи за организация на бизнеса, които доминират през XX век във всички индустрии.

Институциите, които в най-голяма степен са подвластни на динамиката на процесите, но и оказват влияние върху нея, са: фирмите, структурите на гражданското общество или неправителствените организации, семейството, синдикалните формации, държавните структури и глобалните организации (ООН, МВФ, СТО, Световна банка и др.). Една част от тях заемат позициите на лидери по критерия адекватност на съвременните условия, а други са в по-малка или в по-голяма степен изоставачи и дисфункционални. Лидерите диктуват темпото на останалите. Те са жалонът, по който трябва да се ориентират всички. Изоставачите обикновено оказват съпротива на новото.

С лидерски позиции в темповете на промените можем да определим **бизнес организациите**. По своята същност бизнесът е двигател на преобразуванията и в обществото като цяло. Стимулирани от конкуренцията на локалните и глобалните пазари, фирмите предизвикват промени в цялата стопанска верига – от собствениците на ресурси, през доставчиците до крайните потребители на продуктите. В резултат от това се променят такива елементи на съвременната корпоративна култура като: мисията на бизнес единиците, функциите, асортиментното разнообразие на продуктите, производствените технологии, работната сила, отношенията към клиентите и др. Всеки от тези елементи има своя собствена динамика.

Най-бързо се развиват такива сфери на бизнеса като разработването на нови технологични решения и финансовите услуги. Технологиите изпреварват като скорост на генериране на нововъведения мениджмънта на фирмите и квалификационните характеристики на работниците.

Причините за бързото развитие на финансовата сфера можем да търсим в няколко посоки. От една страна, това е област, в която технологичните изменения навлизат с темпове, близки до тези на проникването им в производството. От друга страна, финансите са подложени на непосредствени държавни регулации, които се променят често. На трето място, съвременните пазари непрекъснато се диверсифицират, което налага адекватната реакция на финансистите.

Непосредствено след бизнеса, по степен на развитие се нареждат **структурите на гражданското общество**. Както в развитите, така и в развиващите се страни за последните сто години тече ускорен процес на възникване и установяване на неправителствени организации. Една значителна част от тях са насочили своите усилия в области, които трудно търпят промени, но са важни за развитието на обществото. Такива са: екологията, борбата с държавните регулации, защитата на човешките права, сигурността и отбраната, финансирането на изследвания в медицината, хранителните стандарти и др. Обикновено тези институции представляват гъвкави мрежови структури. В това се състои основното им предимство пред тромавите бюрократични държавни агенции и пред големите корпорации.

Случващото се в структурите на гражданското общество би било немислимо без хората и тяхното оформяне като личности и лидери. Основна заслуга за това има обществено значимата институция, наречена **семейство**. То е основна градивна клетка на обществото. В един значителен период от човешката история семейният модел е представлявал съвкупност от няколко различни поколения. Промяна в този модел настъпва с процесите на индустриализация и урбанизация на производството и обществото. Като най-подходящо се налага т.нар. нуклеарно семейство.

Промените, които настъпват в семейството днес, са изключително дълбоки и многообразни. Те засягат както неговата структура, така и функционалното му значение. Процесът на модернизиране на семейната институция както в развитите страни, така и у нас, особено след 1989 г., протича значително по-бързо. Това се дължи най-вече на нарасналите възможности за межкултурна комуникация и навлизане на общеевропейските и световните ценности.

В съвременното семейство настъпват съществени изменения, които бихме могли да очертаем в следните направления:

- ✓ намалява институционалната му роля и влиянието на социалния контрол;
- ✓ увеличава се значимостта на индивидуалните потребности и интереси;
- ✓ създават се предпоставки за развитие на междуличностните взаимоотношения;
- ✓ поставя се акцент върху духовното общуване между неговите членове и пр.

Тези посоки на промяната имат своите исторически корени в световното стопанско развитие. В аграрната епоха семейната единица изпълнява множество важни функции. Първата от тях е екипната работа както на полето, така и в домашни условия.

Отделянето на производствения процес от домашната работа с възникването на фабричната организация води до институционална диверсификация на дейностите. Имат се предвид дейности,

които до този момент са били обект на семейни взаимоотношения. Примери в тази посока са обучението на децата и грижата за възрастните. Обучението на децата се прехвърля като дейност от семейството към образователните институции – училищата. От своя страна, грижата за възрастните става задължение на държавата, с нейната социална и здравна политика.

Икономиката на знанието налага обрат в процесите на индустриализация на труда и промяната във функциите на семейството. Прехвърлянето на капитал и производства от развитите към развиващите се страни е съпроводено от връщане на някои производства и дейности към дома и семейството.¹⁴ Това намира конкретен израз в работата на непълнен работен ден или в дейностите, извършвани изцяло в домашни условия. Причините можем да потърсим в скоростта на разпространение на комуникационните и информационните технологии. Те създават предпоставки за извършване на надомна работа, покупко-продажби от домашния компютър, инвестиционна дейност и др.

Нещо повече, развитието на Интернет обществото предполага преместване към дома дори и на образователния процес. Домовете за отглеждане и възпитание на деца без родителски грижи се превръщат в част от миналото, що се отнася до това, че на обществената сцена излиза явлението приемно семейство.

Използвайки реториката на новата икономика можем да кажем, че „инсорсингът“¹⁵ на трудов процес от традиционните производствени единици – предприятията, към семейството предизвиква съответна реакция към промяна и в институциите за организирана защита на наемната работна сила – **синдикатите**.

За последните петдесет години в производствения процес са настъпили изменения, предизвикващи преход от физически към умствен труд. С други думи, това е преход от заменими умения, прилагани при механично изпълнявани процеси, към незаменими знания, характерни за иновационните технологични решения. Трансформацията повишава мобилността на трудовите ресурси, превръщайки ги от обикновени служители в бизнес организация, в членове на проектни екипи и работни групи.

Казаното ни дава основание да подчертаем, че новите икономически условия отправят сериозно предизвикателство пред синдикалните организации. Те са функционално обвързани със защита на работните места и правата на служителите в индустриалния тип производства. Тъй като понятията „служител“ и „работодател“ днес се преосмислят, то и институциите за защита на работната сила също е необходимо да еволюират. В противен случай биха се превърнали в остатък от миналото, който пречи на съвременното развитие. Това според нас поставя под въпрос необходимостта от тях и в крайна сметка – съществуването им.

Същия въпрос можем да поставим и по отношение на някои **държавни институции**. Те са едни от най-трудно променящите се субекти на обществото и като такива най-често възпрепятстват трансформационните процеси в останалите институции.

Участието на държавата в обществено-икономическите процеси е важно, тъй като на нея е отредена ролята на производител, потребител, регулатор и координатор на всички системи. Като пример за участие в и влияние върху процесите, можем да посочим образователната система. В значителна степен тя е обект на държавна политика. Този въпрос с особена сила се отнася и за напредналите страни, и за държави като България от групата на развиващите се.

Образователната система би трябвало да има приоритетно значение в държавната институционална структура, що се отнася до това, че в нея се формира основният съвременен производствен ресурс – знанието. Проведени в последните години изследвания показват, че образователните системи са в процес на адаптиране към новите условия, но скоростта, с която се случва това е значително по-бавна от темповете на изменение на производството.¹⁶

¹⁴ Вж. **Тофлър, А., Х. Тофлър**. Революционното богатство. С.: Обсидиан, 2007, с. 62 – 64.

¹⁵ Понятието „инсорсинг“ използваме като противоположно на „аутсорсинг“. Има се предвид обратният процес на пренасянето на работни места от една страна към друга.

¹⁶ Вж. **Kolodko, G.** Globalization and transformation. Illusions and reality. Tiger Working Paper Series, № 1, Warsaw, January 2001, p. 25 – 33; **Johnes, G., J. Johnes.** Higher education institutions' costs and efficiency: taking the decomposition a further step. Lancaster University Management School, United Kingdom, October 2005 <http://ssrn.com/abstract=831684>; **Eisenkopf, G.** Deregulation and Customer Input in Higher Education. <http://ssrn.com/abstract=881560>; **De Fraja, G., E. Iossa.** Competition among universities and the emergence of the lite institution. Bulletin of Economic Research, 2002, p. 275 – 293.

За разлика от бизнес организациите, които са мотивирани за промяната от засилващия се конкурентен натиск на глобалните пазари, институциите от образователната система трудно се откъсват от условията на индустриализма. С особена сила този факт можем да отнесем към българското образование днес. В системата на средното образование у нас все още съществуват училища (техникуми), които са създадени към определени производствени единици в миналото. Предприятията днес не съществуват, но „ковачницата за техните кадри“ все още произвежда продукт. Този интелектуален продукт остава нереализиран на пазара, поради своята непригодност към квалификационните изисквания на икономиката на знанието. За неговото производство се изразходват средства на данъкоплатците, които имат своите разумни алтернативи. Това налага предприемането на стъпки към приважване на образователния ни комплекс, особено в средния сегмент, в унисон с изискванията на съвременните производствени условия.

В случай че държавната политика в образованието продължи да се прилага в досегашната посока ще се достигне до разрыв между високо скоростно развитие на производства на глобално равнище и троваво и неадекватно формиране на знание в национален план. Това в значителна степен се отнася и за висшето образование, където решенията от последните години се свързваха преди всичко с увеличаване броя на ВУЗ и на завършващите ги.

Сред институциите, които оказват влияние върху трансформационните процеси към икономика на знанието, можем да посочим и такива с глобално, а не национално значение. Икономическото развитие на страните е под влияние на действията на такива **международни организации** като: МВФ, ООН, СТО, Световната банка и др. Тяхното влияние е както пряко, чрез реализацията на конкретни програми, така и косвено – въз основа на препоръки за прилагане на определени мерки.¹⁷

Действията им, според някои изследователи невинаги имат положително значение за страните – обект на тяхната политика. Според Дж. Сакс националният суверенитет на развиващите страни е изправен пред сериозно предизвикателство.¹⁸ Тук е мястото да подчертаем, че приемането на готови програми за прилагане на конкретни стабилизационни или стимулиращи мерки от посочените институции е въпрос на правителствено решение във всяка страна. Колкото по-неподготвена е **политическата система** в отделните страни да се справя с предизвикателствата на времето и стопанските отношения, толкова по-обвързана е тя с подобни препоръки.

В тази връзка според нас икономическата и социалната значимост на политическата стабилност и адекватност са важни условия за просперитет при новите реалности. От това ще зависи и до каква степен законодателна и изпълнителна власт ще функционират адекватно, така че да благоприятстват нововъведенията и едновременно с това – да защитават свещеното право на частната собственост. Собствеността е основна движеща сила на стопанските взаимоотношения.¹⁹

Промяната в сферата на бизнеса протича със сериозна скорост, а това налага поддържането на такъв темп на развитие и от **законодателната и правораздавателната държавни институции**. В аграрната и индустриалната епоха обект на упражнено право на собственост са материални активи – земя, сгради, машини и съоръжения. На съвременния етап става дума за собственост върху нематериални, интелектуални продукти. Това предопределя необходимостта от разработване и адекватно прилагане на закони, които да регламентират такива сфери на икономическото развитие като авторското право, патентите, защитата на личната информация и др. Ако в развитите страни те са съществували и се налага синхронизирането им с потребностите на времето, то в страни като България е необходимо тепърва да се създават. Липсата им ще предизвика сериозни пазарни конфликти и ще обезценява усилията на предприемачи от различни области на стопанската дейност.

Заклучение

Един по-задълбочен поглед върху функционирането и взаимодействието на посочените институции на съвременното общество дава основание да направим извода, че **е налице не само**

¹⁷ Вж. **Dollar, D., J. Svensson**. What Explains the Success or Failure of Structural Adjustment Programs. World Bank Working Paper № 1938, 1998, p. 4; **Mosely, P., J. Harrigan, J. Toye**. Aid and Power: The World Bank and Policy-Based Lending. New York: Routledge, 1991.

¹⁸ Вж. **Сакс, Дж.** Цит съч., с. 103 – 106.

¹⁹ Вж. **Савов, Ст.** Превръщането на собствеността в производителен капитал. – Икономическа мисъл, 2003, № 1, с. 21 – 46.

значително ускорение на процесите на промяната, но и сериозно несъответствие между потребностите на бързо разрастващата се нова икономика и вътрешните институционални структури на обществото. Това поставя под въпрос развитието на информационно-комуникационното общество през XXI век. Сериозно внимание е необходимо да се обърне на дисфункционалността на свързаните помежду си, но несинхронизирани в развитието си институции.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Мачлъп, Ф.** Производството и разпространението на знание в САЩ, 1962 г. Цитирано по: Бакърджиева, М. Информационното общество – една нова парадигма. – Социологически проблеми, 1994, № 2. // **Machlap, F.** Proizvodstvoto i razprostranieneto na znanie v SASht, 1962 g. Tsitirano po: Bakardzhieva, M. Informatsionnoto obshtestvo – edna nova paradigma. – Sotsiologicheski problemi. 1994, № 2.
2. **Оте, М.** Кризата идва. Новата световна икономическа криза и как да се подготвите за нея. С.: ЕАСТРА, 2008. // **Ote, M.** Krizata idva. Novata svetovna ikonomicheska kriza i kak da se podgotvite za neya. S.: EASTRA, 2008.
3. **Рийч, Р.** Трудът на нациите (как да се подготвим за капитализма на XXI век). С.: Унив. изд. „Св. Кл. Охридски”, 1992. // **Riych, R.** Trudat na natsiite (kak da se podgotvim za kapitalizma na XXI vek). S.: Univ. izd. „Sv. Kl. Ohridski”, 1992.
4. **Савов, Ст.** Превръщането на собствеността в производителен капитал. – Икономическа мисъл, 2003, № 1. // **Savov, St.** Prevrashtaneto na sobstvenostta v proizvoditelen kapital. – Ikonomicheska misal, 2003, № 1.
5. **Сакс, Дж.** Краят на бедността. С.: Кръгзор, 2005. // **Saks, Dzh.** Krayat na bednostta. S.: Kragozor, 2005.
6. **Смит, А.** Богатството на народите. С.: ИК „Рата”, 2006. // **Smit, A.** Bogatstvoto na narodite. S.: IK „Rata”, 2006.
7. **Тофлър, А., Х. Тофлър.** Революционното богатство. С.: Обсидиан, 2007. // **Toflar, A., H. Toflar.** Revolyutsionnoto bogatstvo. S.: Obsidian, 2007.
8. **De Fraja, G., E. Iossa.** Competition among universities and the emergence of the lite institution. Bulletin of Economic Research, 2002.
9. **Dollar, D., J. Svensson.** What Explains the Success or Failure of Structural Adjustment Programs. World Bank Working Paper № 1938, 1998.
10. **Eisenkopf, G.** Deregulation and Customer Input in Higher Education. <http://ssrn.com/abstract=881560>.
11. **Johnes, G., J. Johnes.** Higher education institutions' costs and efficiency: taking the decomposition a further step. Lancaster University Management School, United Kingdom, October 2005 <http://ssrn.com/abstract=831684>.
12. **Kolodko, G.** Globalization and transformation. Illusions and reality. Tiger Working Paper Series, № 1, Warsaw, January 2001.
13. **Mosely, P., J. Harrigan, J. Toye.** **Aid and Power:** The World Bank and Policy-Based Lending. New York: Routledge, 1991.
14. **Person, M., St. Booth, S. Gaskell.** Out of Control? Measuring a decade of EU regulation. “Open Europe”, February 2009, London.